

գւայն խօսերն գուշակօրէն։ Այստմութիւնը մեծին՝ Երսիսի յանուն կայուն ցւոյն յիշատակի յլյուսաղէմ՝ կարծեցել յալ յն եսրովսկայ երիցունպատմագրութիւն որ ՚ի ժ դարու։ այլ ինձ թուի վերագոյն նշանակեալս գոլ յովսիսին։

Ե. և է. Կատարած սրբոյն Պահակայ ։ և վասն սրբոյն յն եսրոբայ որ յաշտոյն կոչի ։ և այսպքիկ յիշատակեալք ՚ի դիւանս սրբոյն Յակովը յլյուսաղէմ։

Ե. Յիշատակեալ ՚ի նմին մատենադարանի և համառօտառութիւնի իմն պատմութեանց կազարայ Փարպեցոյն յանուն մերոյս յովսիսի, որ զբնիկ Դ գրոցն ազդեցուցանէ զյիշատակ և զփափաքա ։ որոց լրմանն ակն ունելով հատանել անդուստ մաղթեմ հակոզաց դիւանացն հետամուտ լինել այսպիսում մեծապանծ դիւտի և երախտապարտ ընդ իս կացուցանել զհամօրէն տաւն Հայկայ ։

Ի ՎԵՐԱԴԱՐՁՈՒԹԵԱՆՑ ՊԱՏՄՈՒԹԵԱՆ ՀԱՅՈՑ ՄՈՎԱՌՈՒՄԻ ԽՈՐՈՇՅՈՅՑ

Յառագու ճահուան Տրդառայ Խոգաւորի հարէ Քաջի և Առաքինոյ ։

Իսկ թագաւորն Տրդառ յետ հաւատոցն ՚ի Քրիստոն՝ ամենայն առաքինութեամբ փայլեալ մինչև ցվախճան արի ծերութեան ։ այլ խոտանը տութիւն ազդիս մերոյ կամ ամբարտաւանութիւնն որ ՚ի սկզբանէ պատահեցին՝ ամենայն գլորմանց սոցա պատճառք քանզի չարք ունենք հրամանաւ Ըապհոյ խորհեցան սպանանել զըրդատ, և միւս անդամ անդրէն զփաւալաշութիւնն հատապել յաշնարհիս Հայոց յորում խորհրդի լեալ էր և սենն կապեան Տրդառայ ըստ օրինակի Յուղայի մատնիք ։ Բայց ոչ գիտեր թագաւորն թէ քանիք կամ ոչը իցեն ։ վասն որոյ կոչեալ զսենեկապանն զայն ։ Հարցանէր եթէ իցէ իցէ ինչ ՚ի դրանս արդարե պատիսի խորհուրդ ։ Նա իբրև լրւաւ զահի հարեալ սրտաբեկ լինէր, և ուրացւու թէ ոչ երբեք լրւեալ է իմ այսպիսի բանն ։ վասն որոյ ելեալ առ ընկերան երկիւզագին, ՚ի բաց կորուսանէին զիորհուրդն անօրէնութեան որպէս զարհուրեալք ։ Բայց ինքն թագաւորն ոչ առնլով գուշ հեռանայր յարեամուտս կոյս մինչե ՚ի գաւառն Եկեղեց, տեղի տուեալ լրոյն այնորիկ ։ Եւ քանզի բազումք էին ՚ի խորհրդին, ումանք զկնի նորա գնացին, մանաւանդ պատին Սիւնեաց կողմանցն, որք առաւել հրամանակատարք Ըաղոց լինէին վասն աշխարհին իբրեանց խաղաղական մնալոյ ։ Այլք ե՞ի յորս երկոց երբեմն լինդ թագաւորին լինելով յորոց և խոցեալ լինի թագաւորն, որպէս թէ յանդէսա ուստիք դիպեալ պատահեաց նետն, և եկեալ

յարբունիսն՝ զնի ՚ի մահին սակաւ ինչ մերաւութեալ Յորոց մահեալ սկնեկապանն այն պատել զմբան նորա, և անսունալ զի ոչ մեասնել նման ՚ի վիրան արբուցանէ դեղ մահն և վախճանէ, որ յի այ յայունի խոկ և զե ՚ի նորին խորհրդակցացն ։ Եւ բարձեալ տարան զնա ՚ի թորդան արծաթապատիսկիր գագալազք, յորում լծեալ չորիք ու կեսանձք, և գումանկ գումանկ հանդերձիւք զդագաղն զարդարելով ։ և վաշտք զօրսցն ասափի և անդի վառեալք զնուուք և նշանակիք ։ իսկ առաջի գագալազքն ձայն աստուած օրհնութեան և բուրմունք ինեղոց ։ իսկ ասափի և անափի բարեկամք և սիրեմք, ընտանիք և բազումք յորդոցն նորա հետեակ սնդեալ, և զինի գագալազքն փողք և առաջի ողբոց, և կուսանձք ողբասաց ։ թող զայլ տմնայն և ամիկան որ երթային զհետ անթիւ բաղմութեամբ և այսպէս հասեալք ՚ի տեղին, արտեալ տապան թագաւորական ՚ի քարտնց կՃեաց, և ՚ի վերայ ապակի արկեալ, յորում եզեալ զգանձն պատուական, զանուշահոս զպատարագն, զմեծ վաստակաւորն ։ և տարեալ թաղեցին զնա ՚ի տեղ ուղ սբուսանաց մեծին Գրիգորի, զոր պարապեալ անուանեաց իւր պարեալ զանոնեցին զըր կանոնեցին զըր կատարման նորա տօնել ամ յամէ ։ զոր յանձն արարեալ եսփսիոպասին գեղջն գնացին ։ Տրդառ թագաւորեալ ամ 57, և ատա կատարեալ ՚ի Հայր և յնըզի և ՚ի Հոգին սուրբ ։

Հ. Դ. Մ

ՏԵՍԵՍԱԿԱՆ ԳԻՏՈՒԹԵԱՆ

ՄԻԱՂ. ՁՈՒԹԵԱՆ

ՈՒԵՒԵԼԵ ՀԵՐ ընելու տանի մը կարեար զգուշանեններ :

Եթէ գիտ դարերուս մէջ եւրապացուց քաղաքականութիւնը ծաղկելուն մէկ արդիւնքն ալ, մարդկային կենաց վրայ աւելի հոգ ու ինսամբ ունենանին եղաւ ։ Եւրոպիոյ անթիւ հիւանդանոյները, ամէն թաղի համար սահմանուած հասարակաց բժիշկները, ձրի գեղանոյները, ու ասոնց նման բարեգործութիւնները, բաւական կը ցուցինեն քաղաքականութեան հոգը մարդկային կենաց պահպանութեանը համար ։ Կը խնամք ներէն մէկն ալ է Եւրոպիոյ մէջ հիմա կուան եղած զգուշութիւնները՝ որ մեռները շուտ մը չի թաղեն, աղէկ զըննեն բժիշկները ու վիրաբոյժները՝ որ ըլլաց թէ մարածը մեռած սեպուի, ու անզգուշութիւնը պատճառ ըլլաց հիւանդին ատենէն առաջ իրօք մեռնելուն ։

Ամսաւամսդ յանկարծական ու կարծ հիւանդութեանց վրայ դիտողութիւնները լուզ բժիշկները, ստուգեցին որ սոսկալի դիտուածներ պատահէր են հիւանդը դեռ չի մեռած թաղելով, կամ անդամազննութեան համար մարմինը ձղբելով։ Եթերևայ որ ասոր համար Եղիպտացիք չորս օր մեռելը անթաղ կը պահէին, ինչողէս Երողոտոս կը պատմէ։ Պարսիկներն ալ մեռելը չի հոտած չէին թաղեր։

Եսոր համար ուրիշ ազգաց մէջ ալ եղած սովորութիւններէն կ'երենայ, որ հին ատենն ալ պատահած դիպուածներէն արթընցեր ու աս զգուշութիւնները օրինագրեր են։ Խակ Պլինիոս զատ զլուխ մը կը զրէ ան դիպուածներուն վրայ, որ հին ատենը մեռեները երուելու ատեննին անոնց մէջէն ումանք ինչ պէս ողջընցեր են։ Եւ շատերուն մէջէն որոշ անունովը կը յիշէ Երիկոլա հիւպատոսը, որ մեռած կարծելով երբ որ մարմինը փայտակուտին վրայ դրած՝ կրակը տուին երելու համար, արթընցաւ ու օգնութիւն խնդրեց։ Հոն կեցողները թէ պէտ ամէն ջանք ըրին կրակը մարելու համար, բայց չի կրցան զինքը ապրեցընել, իրօք մեռաւ։

Ա աղերիսս Ա աքսիմոս կը զրէ, որ Արկիլիոս և Լ ամիոս ալ նոյն թշուառութեամբ մեռան։ Պաքոն Ենգիլացի փիլիսոփան ալ շատ օրինակներ կը պատմէ թաղուելէն ետքը ողջընցոյներու։ Ա ետակիս անդամահատութեան պատճառաւ մեռել կարծուած հիւանդ մը ձղբելուն համար՝ հարկ եղաւ որ փախստեամբ իր կեանքը ապրեցընէ։ Խակ Պրիւնիէ Պաղղիացի բժիշկը Ճառ մը ունի գրած մահուան նշաններուն անստուգութեանը, ու մեռեները չուտ մը թաղելուն գէշ սովորութեանը վրայ։ Ես Ճառին մէջ հարիւր ութսուն մարդ կը յիշէ, որ դեռ ողջ ըլլալով՝ մեռած կարծուեր են, որոնցմէ յիսունուիրեքը ողջ ողջ թաղուեր են, չորսը կտրելէն վերջը իմացուեր է որ ողջ են, յիսունուերկուքը Ճառին մէջ ու մեռեներու համար սահմանուած խուցին մէջ ողջ ըլլ

լալին յայտնուեր է։ իսկ եօթանա սունումէկը մեռած կարծուելէն ետև Փիզիգական փորձերով ողջընցեր են։ Եղին բժիշկը դարձեալ կը պատմէ որ 1742ին մեռել կարծուածի մը վրայ ան գամահատական դիտողութիւնները լու համար, գանակը դրածնուն պէս մեռել կարծուածը՝ ողջընցեր է, ու անկէց վերջը շատ տարիներ ալ ապրել է, որ քիչ կը պատահի։ Եսոր նման դիպուած մը կը պատմէ նաև Փիլիպ պոս Փէս, որ երբոր տղաբերքէն մարած կնիկ մը կտրէ պիտի եղեր՝ կնիկը մէկէն զգաստացեր է։ Պլուտարքոս ալ կը պատմէ բարձրէն ինկած տղու մը համար, որ մեռած կարծուելով իրեք օրէն ետքը ողջընցեր է։

Եթե Երայ նահապետին վրայ պատմուած առասպելախառն դիպուածն ալ կ'երենայ որ այսպիսի հիմ մը պիտի ունենայ։ Ա ասն զի Պղատոն ու անկէց առնելով ուրիշներն ալ կը պատմեն որ անիկայ պատերազմի մէջ մեռած կարծուելով, ուրիշ մեռեներու հետ զան ալ թաղուցեր էին հոն տեղը։ Քանի մը օրէն ետքը դեռ մարմինը ապականած ըլլալով՝ տարեր փայտակուտին վրայ զրեր են որ այրեն։ ու ան ատենը վրան կենդանութեան նշան մը երեցեր է։

Հենրիկոս Ա ալսեր Ենգիլիացի քահանան իր հանգստեան պաշտօնին հանդէսը կատարուելէն ետև ողջընցեր է։

Դարձեալ նոյն Պրիւնիէ բժիշկը աւելի զարմանալի օրինակ մը կը պատմէ, որ մէկ խաթուն մը կենդանութեան ամէն նշանները կորալնցուցած ըլլալով, ներքուատ կը լսէր իր ընտանեսոցը ըլլած ողքը՝ որ զինքը մեռածի պէս կու լային։ Կր հօրաքոյրը՝ որ զինքը շատ կը սիրեր՝ երբոր վրան ինկած կուլար, ան ատեն խաթունը նշան տուաւ իր կենդանութեանը, ու կամաց կամաց ուշը վրան եկաւ։

Ա ու դովիկոս Պաղղիացի երեւելի մատենագիրը, որ բժշկական իրաւագիտութեան վրայ զրեց, կը պատմէ որ Ալբեդրիկը քաղքին հիւանդանոցին մէջ անդամահատական խուցը մեռել մը

դրած էին . առտուանց հիւանդանոցին պահապանները պատմեցին | ուղովի կոսի որ գիշերը ան կողմէն հառաջանքի ձայներ կը լսուէր : | ուզովիկոս խուցը բացաւ , ներս մտաւ , տեսաւ որ մեռել կարծուածը գիշերը ողջընցեր ու իր պատանքը պատռել ուզեր էր , ու չի կը լուսով՝ իրօք մեռեր էր :

Անդրաբքա Խոտալցի քերթողին վը րայ ալ ստոյգ կը պատմուի , որ շատ անգամ ջղային հիւանդութենէն կիսամեռ կը մնայ եղեր : || իանդամմըն ալ ֆիրարա քաղքին մէջ երեսուն ժամ զինքը մեռած կարծեր են :

Փրեւի անունով քահանայ մը անտառի մը մէջ մեռած ինկած գտնուեր է . վիրաբոյժ մը ուզելով բանալ տեսնալներսի դին՝ որ ինչ հիւանդութենէ մեռած է , կուրճքը կտրելու ատեն քահանայն ողորմելի ձայն մը հանելով՝ իրօք մեռեր է :

Սիբինողա Ապանիացի քարտինալին մահն ալ ստոյգ կը պատմուի , որ զինքը զմուսելու համար կտրելու ատենը՝ քարտինալը վիրաբոյժին թևէն բռներ է , բայց բանը բանէն անցած ըլլալով՝ իրօք մեռեր է :

Այսաօն հեղինակն ալ ասոնց նման շատ դիպուածներ կը պատմէ , որոնց մէջ արժանի յիշատակի է 1577ին Վրունիա քաղաքը պատահածը , որ իսաթունի մը մեռելը կողոստելու համար երբոր մեռելաթաղներէն մէկը զինքը կը հանուեցընէր , մեռելը արթըննալով՝ պատանքները քակեր ու տուն դարձեր է :

Ակովտ երևելի աստուածաբանին դիպուածն ալ աւելի սարսափելի է . վասն զի ասոր գերեզմանը քիչ օրէն ետքը բանալով՝ տեսեր են , որ առաջուց արթընցեր ու յուսահատութենէն թևերը խածնելով իրօք մեռեր է եղեր : || յը բանս պատահեր է , որովհետև ան օրերը իր ծառան քովը չէ գտնուած , որ գիտէ եղեր իր տիրոջը երթեմն երթեմն այնակէս մեռածի պէս իյնալը :

Այլմութ մատենազիրը կը պատմէ որ իբսիա քաղաքը դալու կէն վախճանած աղջիկ մը դագաղին մէջ դրած , պատ-

րաստեր են եղեր որ գերեզմանն տանին : Իսոր ընտանիքը բոլոր օրը անօթի կեցած ըլլալով , իրիկուան դէմ տըրտմութեամբ նստած մէկալ խուցը պատառ մը բան ծամելու ատեննին՝ յանկարծ աղջիկը գունէն ներս կը մտնէ : Իմէնքը կը սարսափին , ու կարծելով որ իրեն ստուերն է՝ կը սկսին ոմանք փախչիլ , ոմանք լալ , և ոմանք ալ պոռալ : Խյեղջ աղջիկը կէս մը աղայանքով , կէս մը ինքն ալ լալով , վերջապէս կը հասկրցընէ անսնց նոյն իրենց հիւանդ աղջիկն ըլլալը :

Հոռմ 1656ին մէկ աղջիկ մը երկուանգամ դագաղով տանելու ատեննին՝ արթընցեր ոտք ելեր է :

Ո՞րիքինի մեզի ժամանակակից մեծանուն Հոռմանյեցի բժիշկը , օր մը Հոռմ իրիկուան հիւանդանոցին մէջ մեռելները գրուած խուցը մտնալու ատեն , ոտքին բան մը կը հանդիպի . կանթեղին լցոյը բաւական ըլլալով , ձրագբերել կուտայ . կը տեսնեն որ ան առտու մեռածներէն մէկը դրած տեղերնէն ելեր՝ դուրս գալու ատենը հոն ինկեր իրօք մեռեր էր :

Հոռմայու մէջ մեր օրերը կանթեղ ծախսղ մը կար՝ որ շատերը կը ժանշնան . ասիկայ մեռած կարծելով , ինչուան գերեզմանն ալ տարեր էին :

Հենրիկոս Դ Ինգիոյ թագաւորին ատենը կնիկ մը իր յանցանացը համար կախելէն վերջը , երկրորդ օրը առտուն երբոր մարմինը վար առեր են որ թաղեն , կենդանութեան նշան մը սկսեր է ցուցընել :

Իյըափ դիպուածները տեսնալով երևելի բժիշկներ , շատ զգուշութիւններ սուածարկեցին ու կառաջարկեն Խրոպիոյ պետութեանց : Արկայն կը լայ ամէնքը հոստեղս մէկիկ մէկիկ բացատրելը . բայց մէկ քանի գլխաւորները յիշենք , որով ծաղկեալ տէրութեանց մարդկային կենաց վրայ ունեցած խընամքը իմացուի :

Խրոպիոյ մէջ առաջին և ընդհանուր օրէնք է որ առանց բժշկի վկայութեան և 24 ժամ ըանցնելէն առաջ ամենելին

մեռել մը չի թաղեն . իսկ քանի մը տէ լութիւններ օրինադրեցին , որ երկու բժշկի վկայութիւն ըլլայ , ու 38 ժամէն առաջ չի թաղուի :

Ինգիոյ մէջ մասնաւոր ընկերութիւն մը սահմանուած է՝ որ մեռելներուն վրայ հոգ ունենան , ու երբոր տարրակումերու պատճառ մը ըլլայ , ամէն զգուշութիւն ընեն : Ա էյլ բժշկը աս ընկերութեանը տարեգիրներուն մէջը կը ցուցընէ , որ 1774 տարիէն ինչուան 1784 որ է ըսել տարը տարուան մէջ իբր 30 հոգւոյ կեանքը ասպրեցուցեր է :

Ա ենեաիկ քաղաքը կրնայ պարծիլ առջինը եղած ըլլալու աս զգուշութիւնները հրատարակելու 1764^{ին} :

Իսկ Դամարտիոյ մէջ 1762^{ին} օրէնք մը հրատարակուեցաւ , որ կարծ հիւանդութէնէ մեռնողները քառասուն ժամէն առաջ մնտուկի մէջ չի դնեն . որովհետեւ ան կողմերը ինչպէս նաև ուրիշ շատ տեղեր ալ մնտուկով կը թաղեն մեռելները :

Իսայց աս ամէն զգուշութիւններէն մեծն ան եղաւ որ Խարոպիոյ ամէն զըլիսաւոր հիւանդանոցներուն մէջ մեռելներու խուցեր սահմանեցին , որոնց առջինը եղաւ Դամարտիոյ մէջ Հու Փլանտերելի բժշկին խորհրդովը , որ իր ծախքովը 1797^{ին} նաև Պիոլին քաղաքն ալ հաստատեց մէկ այսպիսի խուց մը :

Իս խուցերուն մէջ կը դնեն մեռելները խոտէ անկողնի մը վրայ , երեսը բաց , ցրտէն պաշտպանուած , ձեռքերնին ու ստքերնին ալ զանգակի մը չուան կապած , որ ամենաթեթև շարժմունքով կը ակսի զարնուիլ : Իս խուցերուն քավը պահապաններուն խուցը շինուած է , որ ապակի միջնադրու մը ունի , ուսկից դիւրաւ պահապանը կրնայ դիտել ձայն մը տառածին պէս : Ին խուցին մէջը կը պահուին զանազան զեղեր ու դործիքներ ալ , որոնք որ այսպիսի դիպուածի մը ատէն հարկաւոր կրնան ըլլալ ինչպէս բուրդէ շաղիկ , չնչառութիւնը դիւրացընելու գործիք , մարմինը դիւրաւ վեր վերցընելու լջակ մը , զանազան ոգեղին ըմբելիքներ , Ո՞ելի-

սայի , Վողնիայի ջրեր , և ուրիշ ասոնց նման դեղեր ու գործիքներ : Իսկ պահապանները աղէկ վարժած են աս դեղերը ու գործիքները գործածելու :

Դաժիշը օրուան մէջ քանի մը անգամ այցելութիւն կ'ընէ ան խուցին մէջի եղած մեռելներուն . ու որոնց վրայ որ ապականութեան նշան մը կը տեսնայ , վրանին թաղելու հրամանագիրը կը դնէ : Իսկ որոնք որ ապականութեան ատէննին հասեր է ու դեռ չեն ապականիր , կը սկսի անոնց վրայ իր փորձերը ընել :

Չենք ուզեր ստորագրել Խարոպիոյ ամէն երեւելի քաղքըներու հիւանդանոցներուն մէջ եղած այսպիսի խցերը , մանաւանդ Դիոնքֆորդինը՝ որ խիստ երեւելի է : Ո՞իսյն ասով կը լրմինցը նենք մեր աս հետաքրքրական յօդուածը . չիսայ Խարոպա մէկ հիւանդանոց մը՝ որ իր այսպիսի խուցերուն տարեգրութեանցը մէջ զրած ըլլայ քանիներ մեռեալ կարծուելով հոն ողջընցեր են :

Բ Կ Ա Ա Ն Գ Ի Տ Ո Ւ Թ Ւ Ւ Ն

ՕՐԵՐԵՒՈՒԹԱԲԱՆՈՒԹԻՒՆ

Կախագիպելի :

() ԴԵՐԵՒՈՅԹ ըսելով կ'իմանանք մեր մթնոլորտին մէջ աեսնուած զանազան երեւոյթները , և այն գիտութիւնը որ այս երեւոյթներուն վրայ կը խօսի կ'ըսուի օգերեւութաբանութիւն :

Ո թնոլորտը որ երկրիս ամէն կողմը հաւասար կերպով պատած է և անոր հետ մէկտեղ կը դառնայ , գլխաւոր երկու տեսակ կազերէ կը բաղադրի , որ են թթուածին և անկենդան ըսուած կազերը , և ասոնց չափն է 100^{ին} 20,8 մաս թթուածին և 79,2 անկենդան կազ : Ոյս բաղադրութիւնը ամէն տեղնոյն է , օգուն ամենէն բարձր գաւառն ալ , լայնութեան որ և է աստիճանին տակն ալ : Իս երկու նիւթերս իրենց բաղադրութեան հաւասարակշռութիւ-